

Ole Nørgaard

Ny udenrigspolitisk tænkning i Sovjetunionen. Indhold, baggrund og perspektiver

Siden Gorbatjov i 1985 blev valgt til Sovjetunionens politiske leder har alle dele af landets udenrigspolitik været inde i en fundamental forandringsproces. I ideologien er det traditionelle bipolære verdenssyn afløst af en opfattelse, der erkender et fælles ansvar for problemerne i det internationale system. Om den nye udenrigspolitiske linje er reversibel afgøres bedst gennem en analyse af dens oprindelse. Baggrunden for den nye udenrigspolitik skal søges på tre niveauer i sovjetisk indenrigspolitik og i det internationale system: strukturelle ændringer, nye politiske kræfter og en række udløsende begivenheder. Medens den indenrigspolitiske udvikling på kort sigt vil være afgørende for, om den udenrigspolitiske linje fastholdes, vil ingen sovjetisk ledelse på længere sigt kunne ignorere de faktorer af strukturel karakter, der har svækket Sovjetunionens placering i det internationale system.

Sovjetisk udenrigspolitik har de sidste fire år undergået en række opsigtsvækkende forandringer. Sikkerhedspolitikken er nok det område, hvor ændrede sovjetiske holdninger har fået størst opmærksomhed. Begyndende med Reykjavik-mødet i november 1986 og foreløbig afsluttet med INF-aftalen fra december 1987, ensidige våbenbegrænsninger og tilbagetrækningen fra Afghanistan har man kunnet iagttage en accelererende proces, hvor den nye sovjetiske ledelse synes indstillet på at forlade stadig flere af de positioner, der i mere end et årti havde hindret indgåelsen af meningsfulde rustningskontrolaftaler. Specielt gælder det for INF-aftalen, der ikke kun fjerner en hel klasse af våben fra Europa, men også bryder en hidtil urokkelig sovjetisk modstand mod »on-site verification«, kontrolforanstaltninger på modpartens territorium. Udviklingen inden for andre dele af udenrigspolitikken har været mindre spektakulær, men har markeret lige så store brud som inden for våbenkontrolområdet. Det gælder især holdningen til internationale organisationer, specielt FN, hvor Sovjetunionen i maj 1988 efterbetalte en længe oparbejdet gæld til organisationen. Det gælder også ansøgningen om at få observatørstatus i GATT og Den asiatiske Udviklingsbank. Ligeledes markerede den sovjetiske adfærd i forbindelse med Tjernobyl-katastrofen en helt ny åbenhed over for omverdenen. Endelig er Sovjetunionen nu også ophørt med at anvende støjsendere over for vestlige radiostationer, der sender til den sovjetiske befolkning, et brud med mange års praksis. Denne liste over eksempler på ændret sovjetisk adfærd kunne fortsættes. Men det er ikke ændringerne betragtet enkeltvis, der er væsentlige. De kan hver især skyldes kortsigtede hensyn og taktiske overvejelser. Men betragter man ændringerne samlet, bliver de et symptom på, at mere fundamentale ændringer er undervejs i sovjetisk udenrigspolitik.

Ole Nørgaard

Ny udenrigspolitisk tænkning i Sovjetunionen. Indhold, baggrund og perspektiver

Siden Gorbatjov i 1985 blev valgt til Sovjetunionens politiske leder har alle dele af landets udenrigspolitik været inde i en fundamental forandringsproces. I ideologien er det traditionelle bipolære verdenssyn afløst af en opfattelse, der erkender et fælles ansvar for problemerne i det internationale system. Om den nye udenrigspolitiske linje er reversibel afgøres bedst gennem en analyse af dens oprindelse. Baggrunden for den nye udenrigspolitik skal søges på tre niveauer i sovjetisk indenrigspolitik og i det internationale system: strukturelle ændringer, nye politiske kræfter og en række udløsende begivenheder. Medens den indenrigspolitiske udvikling på kort sigt vil være afgørende for, om den udenrigspolitiske linje fastholdes, vil ingen sovjetisk ledelse på længere sigt kunne ignorere de faktorer af strukturel karakter, der har svækket Sovjetunionens placering i det internationale system.

Sovjetisk udenrigspolitik har de sidste fire år undergået en række opsigtsvækkende forandringer. Sikkerhedspolitikken er nok det område, hvor ændrede sovjetiske holdninger har fået størst opmærksomhed. Begyndende med Reykjavik-mødet i november 1986 og foreløbig afsluttet med INF-aftalen fra december 1987, ensidige våbenbegrænsninger og tilbagetrækningen fra Afghanistan har man kunnet iagttage en accelererende proces, hvor den nye sovjetiske ledelse synes indstillet på at forlade stadig flere af de positioner, der i mere end et årti havde hindret indgåelsen af meningsfulde rustningskontrolaftaler. Specielt gælder det for INF-aftalen, der ikke kun fjerner en hel klasse af våben fra Europa, men også bryder en hidtil urokkelig sovjetisk modstand mod »on-site verification«, kontrolforanstaltninger på modpartens territorium. Udviklingen inden for andre dele af udenrigspolitikken har været mindre spektakulær, men har markeret lige så store brud som inden for våbenkontrolområdet. Det gælder især holdningen til internationale organisationer, specielt FN, hvor Sovjetunionen i maj 1988 efterbetalte en længe oparbejdet gæld til organisationen. Det gælder også ansøgningen om at få observatørstatus i GATT og Den asiatiske Udviklingsbank. Ligeledes markerede den sovjetiske adfærd i forbindelse med Tjernobyl-katastrofen en helt ny åbenhed over for omverdenen. Endelig er Sovjetunionen nu også ophørt med at anvende støjsendere over for vestlige radiostationer, der sender til den sovjetiske befolkning, et brud med mange års praksis. Denne liste over eksempler på ændret sovjetisk adfærd kunne fortsættes. Men det er ikke ændringerne betragtet enkeltvis, der er væsentlige. De kan hver især skyldes kortsigtede hensyn og taktiske overvejelser. Men betragter man ændringerne samlet, bliver de et symptom på, at mere fundamentale ændringer er undervejs i sovjetisk udenrigspolitik.

Endnu mindre bemærket, men med potentielt større betydning, er de ændringer, der er sket i de grundlæggende opfattelser og begreber, der styrer udenrigspolitikken. »Before behavioral revolutions come conceptional revolutions«, skrev Robert Legvold i et nyligt nummer af *Foreign Affairs* (Legvold, 1989: 83). Modsat kan det også hævdes, at i det omfang pludselige ændringer i udenrigspolitisk adfærd ikke følges af begrebsmæssige ændringer, vil de være lettere at affærdige som rent taktisk bestemte. Imidlertid synes det ubestrideligt, at en revolution i teori på det indenrigspolitiske såvel som på det udenrigspolitiske område i dag er under fuld udvikling i Sovjetunionen. På det indenrigspolitiske felt gælder det selve grundlaget for den sovjetiske stats selvforståelse, socialismebegrebet, forholdet mellem politisk og økonomisk magt og det kommunistiske partis funktion i socialistiske samfundssystemer. I udenrigspolitikken handler det især om opfattelsen af det internationale system og den sovjetiske stats målsætninger i dets samkvem med andre stater.

»Den nye politiske tænkning«, som er blevet slagordet for Gorbatsjovs udenrigspolitik, rækker således i sit indhold ind over den interne udvikling i Sovjetunionen. I denne fremstilling vil »Ny politisk tænkning« imidlertid blive fastholdt i den hyppigst anvendte forstand, nemlig som en betegnelse for de nye ideer, Mikhail Gorbatsjov har tilført sovjetisk udenrigspolitik. I forlængelse heraf er formålet med denne artikel at beskrive, forklare og diskutere mulige perspektiver af de forandringer, der de sidste fire år er sket i principperne bag sovjetisk udenrigspolitik. I det første afsnit præsenteres grundelementerne i den nye politiske tænkning. I andet afsnit diskuteres baggrunden for den igangværende revolution i sovjetisk udenrigspolitik, medens sidste afsnit udgør et forsøg på at vurdere de fremtidige perspektiver af den udenrigspolitiske nyorientering.

Den nye politiske tænkning: Ideologi og målsætninger

Den revision af grundlæggende ideologiske forestillinger, Sovjetunionen i øjeblikket gennemløber, er i et historisk perspektiv helt enestående. Ikke kun er det de helt bærende ideer, der revideres. Denne revision sker også i et samfund, hvor ideologi spiller en langt mere direkte politisk rolle end i andre moderne samfund. Denne ideologiske revolution foregår inden for alle dele af samfundslivet. Den forløber modsigelsesfyldt, er i sit indhold langt fra entydig og støder permanent på politisk modstand fra de grupper, hvis interesser og vaneforestillinger trues af forandringerne. Dette gælder for alle dele af forandringsprocessen – også den del der omfatter Sovjetunionens relationer til omverdenen. Alligevel har der de sidste fire år udkrystalliseret sig så mange ideer, at det er muligt at indkredse centrale aspekter af Gorbatsjovs og hans allieredes holdninger til omverdenen.

Ideologi

Den idemæssige revolution rammer selve grundlaget for Sovjetunionens holdning til omverdenen. I første række kommer dette til udtryk i forestillingen om den socialistiske revolution. I den klassiske teori, som den kom til udtryk i Lenins værk om »Imperialismen som kapitalismens højeste stadi« (Lenin, 1970), blev verdensrevolutionen opfattet som en stadig fremadskridende proces. Imperialis-

mens ydre aggressivitet og kapitalismens indre modsætninger ville af sig selv medføre en bølge af socialistiske revolutioner verden over. Under og i årene efter revolutionen opretholdt de sovjetiske kommunister denne optimisme og forventede, at begivenhederne i Rusland blot ville blive startskuddet til verdensrevolutionen. Udviklingen i specielt Vesteuropa tvang imidlertid snart de sovjetiske ledere til den første tilpasning af teorien til virkeligheden. Verdensrevolutionen udeblev. I stedet valgte de sovjetiske ledere at koncentrere sig om den interne opbygning. Sovjetunionen skulle være den fæstning, hvorfra det endelige opgør med imperialismen skulle udgå. I denne opfattelse lå en forventning om, at en krig med den kapitalistiske lejr var uundgåelig. Når Lenin – og senere Stalin – talte om fredelig sameksistens, var det derfor kun en sameksistens i en begrænset periode, et pusterum – *peredyshka* – hvor den unge socialistiske stat kunne samle kræfter til det endelige opgør.

Det næste ideologiske brud fandt sted i 1950'erne. Atomvåbnenes fremkomst havde gjort krig uanvendelig til at løse konflikten mellem den kapitalistiske og socialistiske del af verden. En sådan krig – var Khrustjovs erkendelse på den 20. partikongres i 1956 – ville uvægerligt føre til gensidig udslettelse. Konflikten mellem de to systemer ville fortsætte, men måtte nu løses med ikke-militære midler. Den fredelige sameksistens var – også på lang sigt – blevet fredelig. Implikationen var, at den revolutionære transformation af verdenssamfundet, som stadig var det politiske mål, nu skulle realiseres gennem det internationale system og ikke gennem international klassekamp på tværs af landegrænser. Staterne – og ikke sociale klasser – blev igen centrale aktører i det sovjetiske verdensbillede.

Nu kommer så det tredje brud i den sovjetiske holdning til det internationale samfund (Gorbatjov, 1987a, 1987b; 1988a). Et brud, der nok bygger videre på de to tidligere revisioner, men også tilføjer en række kvalitativt nye elementer. Således fortoner verdensrevolutionen sig i dag i en stadig fjernere fremtid. Dette sker samtidig med, at det politiske indhold af en socialistisk samfundsorden bliver mere og mere uklar i takt med udviklingen i de interne reformer i Sovjetunionen og de nominelt stadig socialistiske østeuropæiske stater. I det perspektiv synes forestillingen om verdensrevolutionen at have tabt enhver operationel betydning for sovjetisk udenrigspolitik.

I direkte sammenhæng med – og som en forudsætning for – at det revolutionære perspektiv er på vej ud af sovjetisk udenrigspolitik, må ses de ændrede sovjetiske opfattelser af med- og modspillerne på den internationale arena. I første række gælder det opfattelsen af kapitalismen og imperialismen. Indtil nu har det bipolar perspektiv – tolejtropfattelsen – præget al sovjetisk tænkning om international politik. I et omfang, det kan være svært at erkende i Vesten, har sovjetiske politikere indtil for nylig tolket alle internationale forhold i et øst-vest perspektiv, dvs. som en mere eller mindre direkte konsekvens af konflikten mellem imperialismen og socialismen. Klassekamperspektivet, oplevelsen af, at al dynamik i samfundet har sin rod i konflikten mellem sociale klasser, blev umiddelbart transformeret over i den internationale arena. Det afgørende element i international politik var ikke staters interesse. Det afgørende var staternes sociale basis, hvorfra man mente at kunne slutte sig til deres udenrigspolitik. Denne til-

gang gav den officielle ideologi en enestående indholdsmæssig konsistens, men til gengæld fjernede den sig mere og mere fra den virkelighed, den foregav at beskrive. En sådan primitiv forståelse af international politik havde været under udvikling allerede under Brezhnev (Lynch, 1989: kapitel 2). Men det er først nu, med Gorbatsjov som talsmand, at det egentlige brud synes undervejs. I forhold til tidligere positioner sker dette brud på to dimensioner. På den overordnede dimension har man i dag i den officielle tænkning endelig forladt forestillingen om en direkte sammenhæng mellem en stats sociale basis og den førte udenrigspolitik. Politiske kræfter (»den subjektive faktor«) i de enkelte lande tilskrives nu en selvstændig – og måske afgørende – rolle ved udformningen af kapitalistiske staters udenrigspolitik.

I forlængelse heraf rejses spørgsmålet om, i hvilket omfang imperialismen af natur er aggressiv, og om kapitalismen nødvendigvis af natur er militaristisk, som hævdet i den traditionelle teori. Hvis staters udenrigspolitik ikke er en direkte funktion af deres sociale basis, hvis politiske aktører, partier, institutioner, grupper og bevægelser, spiller en selvstændig udenrigspolitisk rolle, er det vel heller ikke logisk på forhånd at slutte noget om statens udenrigspolitik? Svaret synes indlysende, og det siger derfor også meget om det ideologiske minefelt, Gorbatsjov bevæger sig i, når han indtil nu ikke har svaret på spørgsmålet, kun formuleret det (Gorbatsjov, 1987b).

Adskillelsen af statsinteresser fra ideologiske sympatier er den anden dimension, hvor den sovjetiske opfattelse de sidste par år har undergået fundamentale ændringer. Disse ændringer har naturligvis især betydning for de lande i Østeuropa, hvor Sovjetunionen indtil nu har fundet det påkrævet at opretholde regimer strengt modelleret efter den sovjetiske styreform, hvor sovjetiske statsinteresser skulle sikres.

Videre har begge de nævnte punkter betydning for Sovjetunionens holdning til de lande i den tredje verden, der ikke entydigt kan placeres hverken i den socialistiske eller kapitalistiske lejr. Hvor holdningen indtil Gorbatsjov havde været, at det var kapitalismen, der ikke kunne klare sig uden udbytning af u-landene, erkendes det nu, at u-landene også behøver kontakten til de udviklede kapitalistiske samfund.

Endelig er man i færd med at ændre synet på, hvad der skaber dynamikken i det internationale system. Hidtil har den officielle politik været båret af troen på, at det var klassekampen transformeret over i den internationale arena, der producerede modsætninger mellem staterne og dermed dynamikken i systemet. I dag fastholdes det nok stadig, at klassekampen er et vigtigt element i det internationale system. Men samtidig er det den officielle opfattelse, at staterne på tværs af de modsætninger, der udspringer af deres sociale system, bindes sammen af et interessefællesskab omkring en række »fællesmenneskelige interesser« og »globale problemer«. Synspunktet er, at nødvendigheden af at undgå en atomkrig, at løse de globale økonomiske og økologiske problemer, er vigtigere end at forfølge en snæver klasseinteresse. Den gensidige afhængighed – interdependensen – bliver således det væsentligste dynamiske element i det internationale system. Den traditionelle opfattelse af det internationale system som lukket, hvor den enes sejr

nødvendigtvis må blive den andens nederlag, forlades nu til fordel for en opfattelse, hvor alle kan vinde ved samarbejde.

Sammenfattende kan det om den nye politiske tænkning siges, at den vidner om såvel kontinuitet som forandring. På den ene side kan den således opfattes som en fortsættelse af den revision af den oprindelige marxistisk-leninistiske teori om internationale relationer, der blev startet af Stalin, fortsat af Khrustjov og Brezhnev og nu videreudvikles af Gorbatsjov. På den anden side må det også fastholdes, at den nye politiske tænkning markerer et brud ved for første gang at opgive klasseteorien som grundlaget for sovjetisk udenrigspolitik. Samtidig indeholder den nye tænkning ikke klart definerede mål for sovjetisk udenrigspolitik. Den vægt, der lægges på teknologi som drivkraften bag den øgede gensidige afhængighed i international politik, på stater og staters interesser og på staternes interne politik som bestemmende for deres ydre adfærd, gør, at det er helt umuligt at sige noget om den fremtidige udvikling. Snarere kan den ses som en ramme, der sætter en ny global politisk dagsorden uden på forhånd at definere endemålet. Det er imidlertid også en opfattelse, der bryder afgørende med den determinisme, der hidtil har præget den sovjetiske teori om internationale relationer og Sovjetunionens holdning til omverdenen.

Målsætninger

De beskrevne ændringer i grundlæggende opfattelser og fortolkninger af omverdenen har også givet anledning til ændrede udenrigspolitiske målsætninger og ændret prioritering af traditionelle målsætninger. I den sovjetiske politiske verden er disse ændringer blevet markeret gennem introduktion af en række nye politiske begreber, der på én gang sætter politiske mål og definerer de ideologiske rammer, inden for hvilke konflikter legitimt kan foregå.

En væsentlig ændring er her, at erkendelsen af, at modspillerne på den internationale scene ikke kan reduceres til anonyme socioøkonomiske strukturer, men også – og måske primært – er skabt af politiske forhold, medfører, at det nu er muligt og meningsfuldt at handle politisk i forholdet til omverdenen. I sammenhæng hermed ændres også opfattelsen af det eksterne trusselsmiljø, det sovjetiske samfund befinder sig i. Hidtil har »den fredelige sameksistens« enten været opfattet som et »pusterum« før den endelige militære konfrontation (Lenin og Stalin) eller som en videreførelse af den internationale klassekamp med andre midler (Khrustjov og Brezhnev) (Sonnarfelt and Hyland, 1986). I dag ses »den fredelige sameksistens« som en tidsubestemt tilstand, der markerer, at »fællesmenneskelige interesser« er vigtigere end klasseinteresser i international politik.

Mest markant kommer dette til udtryk i de sikkerhedspolitiske forestillinger, der følger af de ændrede opfattelser af det eksterne miljø. Det nye sikkerhedsbegreb har tre aspekter. For det første bryder det med traditionen for udelukkende at opfatte national sikkerhed som et militært problem. National sikkerhed forstås i dag som et langt bredere begreb, der rækker ind over politiske, økonomiske og økologiske forhold.

For det andet har også det militære aspekt af sikkerhedspolitikken ændret indhold. Traditionelt har Sovjetunionen defineret sin militære sikkerhed i relation

til alle mulige trusler. I dag synes denne holdning at være forladt. I stedet er bestræbelserne rettet imod at planlægge det militære forsvar ikke efter mulige, men efter sandsynlige trusler. »Rimelig tilstrækkelighed« er blevet det tekniske udtryk for denne nye militære filosofi, der søger at supplere de militære analyser af mulige trusler med politiske vurderinger af truslernes sandsynlighed. Hertil føjer sig også forestillingen om »defensivt forsvar«, hvor man søger at opnå en strategisk militær ligevægt på et lavere niveau end det eksisterende. Midlet skal være en reduktion og – hvad der er vigtigst – en omstrukturering af de militære styrker, således at det defensive element styrkes og mulighederne for offensive operationer omvendt svækkes. Defensivt forsvar blev vedtaget som officiel forsvarsdoktrin på Warszawa-pagtmødet i maj 1987 (*Pravda*, 1987).

Endelig for det tredje – og i sammenhæng med de to andre aspekter – opfattes national sikkerhed ikke mere som noget, der kan og bør tilstræbes af et enkelt land på bekostning af andre. Sikkerhed er med andre ord ikke et nulsum-spil mellem stater låst fast i en socio-økonomisk interessekonflikt skabt af forskellige socioøkonomiske systemer. I en verden bundet stadig tættere sammen af gensidig økonomisk afhængighed, af nukleare masseødelæggelsesvåben og af truende økologiske og demografiske katastrofer, er sikkerhed noget, der kun kan opnås i samarbejde med, men ikke på bekostning af, andre stater. »Fælles sikkerhed« bliver derfor kodeordet for et nyt sovjetisk sikkerhedsbegreb, der sætter »alménmenneskelige interesser« foran de traditionelle klasseinteresser. Det medfører også, at Sovjetunionen anlægger en ny betragtning på stormagternes rolle i verdenssamfundet. Hvor man tidligere med en vis stolthed og arrogance har dyrket rollen som en af to supermagter med et særligt ansvar, udtrykker sovjetiske ledere nu ønsker om, at en bredere kreds af lande tager et medansvar for udviklingen i det internationale system.

Klarest kommer denne ændring nok til udtryk i den vægt, Sovjetunionen i dag lægger på internationale organisationers rolle i verdenspolitikken (Gorbatjov, 1988b). Multilateralismen og politiske løsninger på internationale problemer, mener de sovjetiske ledere i dag, skal gennemføres inden for en international retsorden, hvor internationale organisationer spiller en væsentlig rolle. Mest iøjnefaldende er ændringen her i forhold til FN og en række af FN's underorganisationer, hvor Sovjetunionen i mange år havde været et meget passivt og til tider destruktivt medlem (Luck and Gati, 1988).

Det er imidlertid ikke kun på det sikkerhedspolitiske område, ændringerne i den grundlæggende opfattelse af omverdenen har medført ændringer i den politiske begrebsverden og de politiske målsætninger. Det samme gør sig gældende for stort set alle andre områder af sovjetisk udenrigspolitik.

I forholdet til den kapitalistiske verden har de ændrede opfattelser haft to konsekvenser. For det første har man forladt den entydige prioritering af forholdet til USA i sin vestpolitik. Det har betydet en opprioritering af forbindelserne til andre »kapitalistiske centre«, især Vesteuropa og Japan. Således har Sovjetunionen nu også fundamentalt ændret holdning til den økonomiske og politiske integrationsproces i Vesteuropa. Hvor fællesmarkedet tidligere er blevet opfattet som storkapitalens forsøg på at knægte nationale arbejderbevægelser (Malcolm, 1988;

Nørgaard, 1989), betragtes integrationsprocessen nu i et positivt lys som en nødvendig proces, der kan give Vesteuropa øget selvstændighed og økonomisk dynamik (De Europæiske Fællesskaber i dag, 1988).

For det andet har Sovjetunionen under Gorbatsjov også ændret holdning til udenrigsøkonomiske forbindelser med kapitalistiske lande. Hvor man hidtil har tilstræbt så høj en grad af økonomisk selvforsyning (autarki) som muligt, går bestræbelserne i dag i modsat retning. Udover at søge at tiltrække udenlandske investeringer gennem en stadig mere liberal lovgivning omkring etablering af joint ventures, søger Sovjetunionen også en højere grad af deltagelse i det internationale økonomiske system (Hewet, 1988). Noget, der især er kommet til udtryk i ansøgningerne om medlemskab af for eksempel handelsorganisationen GATT og IMF (Den internationale Valutafond).

Også i forholdet til Østeuropa er der sket et skred. Reelt siden 2. verdenskrig og formelt siden 1968 har forholdet mellem socialistiske stater været styret af begrebet »socialistisk internationalisme«. Et forhold mellem stater, der i Vesten har fået betegnelsen »Brezhnev-doktrinen«, og hvis substans var andre (læs Sovjetunionen) socialistiske landes ret og pligt til at gribe ind, hvis den interne udvikling i et af landene bevægede sig bort fra den af Sovjet definerede rette socialisme.

I dag er Brezhnev-doktrinen reelt forladt. I takt med, at det bliver stadig sværere at definere, hvad der er den rette socialisme (eller hvad der overhovedet er socialisme), har også opfattelsen af relationerne mellem socialistiske stater ændret sig. Fra sovjetisk side betragtes de i dag som »normale« interstatslige forhold, der reguleres efter samme normer og kriterier som forholdet til andre stater. Nok har Sovjetunionen særlige økonomiske og sikkerhedspolitiske interesser i regionen, men disse interesser ønsker man at forfølge med samme metoder som i forholdet til andre stater. Det betyder også, at der er plads til forskellige opfattelser og interesser, hvor konflikterne så må løses gennem politiske forhandlinger. Forholdet mellem Sovjetunionen og Finland fremstilles på den baggrund som den fremtidige model for forholdet mellem Sovjetunionen og de østeuropæiske stater (Gorbatsjov, 1989). Se i øvrigt Mette Skaks artikel i dette nummer.

Endelig har den nye politiske tænkning haft synlige konsekvenser for den sovjetiske adfærd over for den tredje verden (Gorbatsjov, 1987b; Fukuyama, 1987). Man har nu helt forladt den traditionelle opfattelse af, at den sovjetiske udviklingsmodel kan tjene som forbillede for u-landene. Det erkendes, at disse landes strukturelle heterogenitet gør det umuligt at fastlægge en bestemt udviklingsstrategi. Opfattelsen er, at de enkelte u-lande skal søge deres egen udviklingsvej, også selv om det i en forudsigelig fremtid vil føre dem i en kapitalistisk retning. Og – som formuleret af Gorbatsjov på den 27. partikongres »... er der også reelle grunde til at samarbejde med unge stater, som følger den kapitalistiske vej«. Mest markant er denne nye politik nok kommet til udtryk ved tilbagetrækningen fra Afghanistan. Parallelt hermed har Sovjetunionen under Gorbatsjov ført en strammere politik over for traditionelle allierede i den tredje verden. Man har bebrejdet Cuba og Vietnam, at de forvalter den sovjetiske bistand for dårlig og har kun givet begrænset økonomisk bistand til Nicaragua og Angola.

Alle disse eksempler på nye sovjetiske målsætninger og adfærdsmønstre i forholdet til omverdenen kan naturligvis ikke enkeltvis tages som den endegyldige dokumentation for, at der er konsistens mellem ideer, ord og handling i den nye sovjetiske udenrigspolitik. Men tilsammen danner de et mønster, der vidner om, at den nye politiske tænkning ikke blot er teori, men i allerhøjeste grad også en praksis, der i stadig stigende omfang præger den sovjetiske adfærd over for omverdenen.

Baggrunden for ny udenrigspolitisk tænkning

I de første par år af Gorbatsjovs regeringstid var det centrale spørgsmål for vestlige politikere og analytikere, om den nye sovjetiske leder var seriøs. Man diskuterede, om den nye politiske tænkning udelukkende var en taktisk manøvre, der havde til hensigt at splitte de vestlige allierede og specielt skille Vesteuropa fra USA (Nørgaard, 1990). I dag er denne diskussion et overstået kapitel. Der er i dag ingen (eller i hvert fald meget få) i Vesten, der tvivler på, at Gorbatsjov er seriøs i sine udenrigspolitiske hensigter. I stedet diskuteres det, om Gorbatsjovs nye udenrigspolitik er baseret på stabile indenrigspolitiske forhold og derfor udtryk for en permanent ændring, der ikke er knyttet til én leder eller gruppe af ledere. I forlængelse heraf spørges det, om udenrigspolitikken er så tæt knyttet til personen Gorbatsjov, at et magtskifte i Sovjetunionen også vil medføre en tilbagevenden til traditionelle mål og midler i landets udenrigspolitik.

Spørgsmålet om muligheden for en tilbagevenden til den »gamle« udenrigspolitik – om »reversibilitet« – må derfor nødvendigvis være i centrum, hvis man vil diskutere betydningen af den nye udenrigspolitiske tænkning for forholdet mellem øst og vest. Skal man kunne vurdere sandsynligheden for en sådan »reversibilitet«, er man også nødt til at forstå baggrunden for den nye politiske tænkning. Er den resultatet af en persons eller en snæver elites ændrede holdninger? Eller bygger den på bredere grupper og interesser i det sovjetiske samfund? Det spørgsmål vil blive søgt besvaret i det følgende som baggrund for en vurdering af, hvor stabil og permanent den nye udenrigspolitik kan antages at være.

Udgangspunktet for besvarelsen af dette spørgsmål vil være en antagelse om, at den nye udenrigspolitiske tænkning er skabt af forskellige typer af gensidigt forbundne faktorer med rod i henholdsvis det nationale og det internationale system. På begge disse områder har ændringer medført, at den hidtidige politik inden for rammerne af det eksisterende system er blevet ude af stand til at realisere de politiske målsætninger. At et politisk system og en traditionel politik viser aftagende evne til at opnå de ønskede resultater, medfører imidlertid ikke i sig selv ændringer. For at de skal antage karakter af politiske problemer, kræves, at kravene om forandring enten bæres frem af alternative politiske kræfter, eller at de hidtidige aktører gennemgår en læreproces og på den baggrund selv ændrer den hidtidige politik. Endelig vil ændringen i politisk linje i et system af sovjetisk type – af årsager vi senere vender tilbage til – oftest hænge sammen med en række markante »udløsende« begivenheder, der inden for en kort tid ændrer magtforholdet mellem konkurrerende politiske eliter.

Indenrigspolitiske faktorer

Det har altid været et dogme i sovjetmarxistisk teori, at udenrigspolitikken udspringer af indenrigspolitikken. Tidligere var det antagelsen om den direkte sammenhæng mellem et samfunds sociale system og den førte udenrigspolitik, der udgjorde substansen i denne teori. I dag har tesen fået en helt anden og langt mere direkte betydning for Sovjetunionen selv. Formålet med udenrigspolitikken er i dag klart – som det ofte åbent erkendes af de sovjetiske ledere – at skabe sådanne forhold, at den hjemlige perestrojka kan lykkes.

Den mest direkte kobling mellem inden- og udenrigspolitik findes i den enorme byrde, forsvarsindustrien udgør for den sovjetiske økonomi. Sovjetunionen har – populært sagt – rustet sig selv ud i fattigdom. Ifølge de seneste sovjetiske opgivelser beslægtet forsvarer ca. ni pct. af det sovjetiske bruttonationalprodukt (Dalbury, 1989). Og selv dette tal giver ikke det fulde billede i et system, hvor militæret og militærindustrien har førstehvert til alle knappe ressourcer, lægger beslag på de bedste forskere og teknikere og holder mellem to og tre millioner unge mænd borte fra et arbejdsmarked med kronisk mangel på arbejdskraft. Den nedskæring af forsvarsudgifterne, der følger af principperne bag den nye politiske tænkning, kan på længere sigt medvirke til at lette presset på den sovjetiske økonomi.

Militærets belastning for den civile sektor er imidlertid ikke ny. Den har eksisteret siden slutningen af 1960'erne, hvor Brezhnev iværksatte en omfattende militær oprustning i forsøget på at gøre Sovjetunionen til en global stormagt. At militæruddgifternes størrelse først i dag opfattes som et akut problem, skyldes især, at sovjetiske ledere altid har målt deres eget systems succes i forhold til Vesten. »At indhente og overhale de kapitalistiske lande« har altid været de sovjetiske lederes første målsætning. I 1980'erne blev det imidlertid klart, at det stik modsatte var ved at ske. De udviklede kapitalistiske samfund bevægede sig hastigt ind i en ny teknologisk tidsalder, medens Sovjetunionen stadig var fastlåst i teknologi og produktionsformer, der hørte til den første industrielle revolution. Man behøver derfor desperat at frigøre ressourcer til investering i ny teknologi og samtidig skabe et internationalt klima, der muliggør import af vestlig teknologi.

Til disse faktorer af strukturel karakter føjede sig imidlertid også en række betingende politiske faktorer. Den første af disse faktorer var den overordnede politiske strategi, Gorbatsjov anvendte – og anvender – for at nå sine politiske mål i den indenrigspolitiske perestrojka (Nørgaard, 1988). Hans forsøg på at bremse politisk modstand og samle politisk støtte til sine reformer ramte samtidig de grupper, der var mest konservative i udenrigspolitisk henseende. Det gælder først og fremmest det konservative parti- og statsapparat og hovedparten af den militære overkommando. Disse grupper profiterede på den centraliserede fordelingsstruktur med vægt på disciplin og central kontrol, der legitimeredes af den stalinistiske socialismeopfattelse. I den internationale arena afspejledes disse holdninger i et traditionelt bipolært verdenssyn. Men når Gorbatsjov mobiliserede brede befolkningsgrupper mod repræsentanterne for den konservative (stalinistiske) udgave af socialismen, ramte han samtidig de grupper og institutioner, der var basis for den traditionelle udenrigspolitik. Mest markant kom det til ud-

tryk ved afskedigelsen af udenrigsministeren gennem knap 30 år, Andrej Gromyko, i 1987, gennem udrensningen i den militære overkommando efter Mathias Rust Affæren i maj 1987 samt den åbne kritik af militær ineffektivitet og uduelighed (Laquer, 1988: 80).

Samtidig med, at Gorbatjov gennem sin perestrojka-strategi svækkede modstanderne mod en ny udenrigspolitik, arbejdede han også på at mobilisere politisk støtte. Den mest åbenlyse støtte fik han fra de såkaldte »internationalister« (mezhdunarodniki'er), forskere i store »tænketaanke« i Moskva (se hertil Mønsted og Roms artikel i dette nummer).

Det er også blevet diskuteret, om den nye udenrigspolitiske tænkning kan opfattes som Gorbatjovs reaktion på holdningsskift i bredere grupper i den sovjetiske befolkning. Argumentet er her, at i takt med moderniseringen af det sovjetiske system, med at befolkningens erhvervs-mæssige og uddannelses-mæssige profil har ændret sig, er der også fulgt ændrede politiske holdninger (Snyder, 1987/88). I forhold til udenrigspolitikken, er argumentet, har det især betydning, at trusselsopfattelsen ændrer sig. De nye og bedre uddannede grupper af befolkningen accepter ikke mere det traditionelle primitive fjendebillede, skabt med udgangspunkt i stalinismens bipolar verdenssyn. Heraf følger også, at de ikke accepterer omkostningerne ved de store militærudgifter og i det hele taget lægger mindre vægt på udbredelse af verdenskommunismen og mere vægt på social og økonomisk velfærd. I forlængelse heraf ses den nye udenrigspolitiske tænkning som Gorbatjovs forsøg på at sikre sig disse gruppers støtte. Heroverfor har imidlertid også været fremført, at det autoritære sovjetiske system ikke levner plads til sådanne grupper. Hvis de overhovedet eksisterer, har de under ingen omstændigheder muligheder for at øve indflydelse på udenrigspolitikken (Meyer, 1988). I stedet skal den nye udenrigspolitiske tænkning ses som Gorbatjovs helt personlige redskab i konflikten med de konservative stalinistiske institutioner. Ved at gøre den nye politiske tænknings principper til officiel ideologi har han skabt et effektivt politisk redskab i kampen for at kanalisere ressourcer fra den militære til den civile sektor. Den nye politiske tænkning er således knyttet til en snæver ledergruppe og ikke til bredere holdningsskift i befolkningen.

Skellet mellem disse to opfattelser er vigtigt i det øjeblik, man vil forholde sig til spørgsmålet om reversibilitet. Hvis den nye politiske tænkning er Gorbatjovs helt personlige redskab i konflikten med andre grupper i det sovjetiske samfund, kan det ændres fra dag til anden. Hvis det modsat kan ses som imødekommelse af magtfulde grupper i befolkningen, vil en eventuel ny leder have langt sværere ved at ændre politisk linje. Hvad angår holdningen til den nye udenrigspolitiske tænkning, er det formodentligt korrekt, at »... i forhold til udenrigs- og sikkerhedspolitik har der hidtil hersket den opfattelse, at »ledelsen ved bedst«, og at offentligheden ingen mulighed har haft for at påvirke formuleringen af udenrigs- og sikkerhedspolitik« (Mel'vil' og Nikitin, 1989: 3). I dag, hvor der gennemføres undersøgelser af befolkningens holdning til udenrigspolitiske spørgsmål, er det derfor heller ikke tilfældigt, at der er et langt større antal »ved-ikke« svar end i lignende undersøgelser i Vesten. Det nærmeste, vi her kan komme, er at slutte fra holdningen til Gorbatjovs reformpolitik generelt til holdningen til udenrigspoli-

tikken. En sådan slutning synes dog ikke urimelig. Den sovjetiske befolkning og politikere har på grund af den store rolle, ideologien spiller, i endnu højere grad end i Vesten en tilbøjelighed til at placere sig på samme ende af det politiske spektrum i alle politiske spørgsmål (Dallin, 1981: 355). Er man konservativ i indenrigspolitiske spørgsmål, er der stor sandsynlighed for, at man også er det i forhold til udenrigspolitikken.

Med denne betragtning in mente synes det at være en rimelig hypotese at slutte fra befolkningens holdning til perestrojka-politikken generelt og til udenrigspolitikken. I den hidtil mest grundige undersøgelse af befolkningens holdninger til reformpolitikken konkluderes det, at »... jo mere politisk og socialt udviklet en person er, jo mere positiv er vedkommendes holdning som oftest til perestrojka'en« (Zaslavskaja, 1988: 34). Forholdet mellem generation og holdningen til reformpolitikken er mere kompleks. Den mest positive holdning finder man blandt yngre personer (ikke ældre end 35-38 år) og ældre personer (ikke yngre end 55-60 år). Begge disse generationer har i de vigtigste år i deres opvækst oplevet en intellektuel frihed. Den første gruppe efter 1983, den anden fra midten af 1950'erne til begyndelsen af 1960'erne. Derimellem befinder sig imidlertid en »tabt generation« karakteriseret ved en stærk pessimisme og manglende tro på, at forandringer er mulige. Det er den generation, der voksede op under repressio- nen i 1970'erne. På denne baggrund synes det at være en rimelig hypotese, at der eksisterer en latent politisk basis bag den nye udenrigspolitik i den yngre (og ældre) del af den veluddannede bybefolkning. Om disse nye grupper i dag artikulerer deres holdninger åbent, og om de har politisk indflydelse, er et andet spørgsmål, der må ses i sammenhæng med hele Gorbatsjovs politiske reformstrategi.

Ingen af de her beskrevne indenrigspolitiske faktorer bag den nye udenrigspolitiske tænkning er naturligvis skabt her i 1980'erne. De har i mere eller mindre ekstrem form eksisteret gennem hele Sovjetunionens historie og i særdeleshed fra begyndelsen af 1960'erne. At de så netop i dag slår igennem og medfører radikale ændringer, som det ovenfor er beskrevet, hænger dels sammen med, at problemerne – og de politiske omstændigheder – nu havde udviklet sig så vidt, at forandring blev en reel mulighed. Dels hænger det sammen med det generationsskifte, der fra begyndelsen af 1980'erne begyndte at rulle igennem sovjetisk politik. Brezhnev-generationen med sin baggrund i 1930'ernes forcerede industrialiseringsproces og hastige sociale mobilitet havde frem til dette tidspunkt monopoliseret lederpositioner på alle niveauer i det sovjetiske system. I et omfang, de færreste i Vesten nok gør sig klart, havde dette medført en forstening og forældelse af alle institutioner i det sovjetiske system. Og med forstening af institutionerne, hvor ledelsens gennemsnitsalder udviklede sig parallelt med årenene, fulgte også en forstening af den politiske linje inden for alle sagområder. Et lederskifte var derfor en nødvendighed, førend politikken kunne ændres. Men i det autoritære sovjetiske system var der så mange interesser bygget op omkring lederrollen, at et lederskifte først kunne finde sted i det øjeblik, Brezhnev døde. Den helt afgørende udløsende faktor bag den nye udenrigspolitisketænkning blev derfor Brezhnevs død i november 1982 og den åbning det gav for, at alternative politiske kræfter gradvist de følgende år kunne rykke ind på den politiske scene.

Faktorer knyttet til udviklingen i det internationale system

Hvis vi vender blikket mod det internationale system, kan der også her identificeres forskellige typer af faktorer, der har skabt den nye politiske tænkning.

På det helt overordnede plan kan også her peges på en række strukturelle ændringer i det internationale system, der gjorde den traditionelle sovjetiske holdning til og adfærd over for omverdenen ineffektiv og stadig oftere direkte modproduktiv. I første række drejede det sig om den stadig større grad af gensidig afhængighed mellem staterne på snart sagt alle felter. I 1950'erne havde Khrustjov gennem afskaffelsen af tesen om krigens uundgåelighed søgt at tage højde for det sikkerhedspolitiske skæbnefælleskab, der opstod med a-våbnenes fremkomst. Men den nytænkning, der da havde været undervejs, var vendt efter Khrustjovs fald i 1964, og siden da havde Brezhnev søgt at give Sovjetunionen stormagtsstatus ved en ensidig satsning på en politisk udnyttelse af militær magt. Det var denne satsning, der nu gav bagslag, dels ved de negative konsekvenser for de øvrige dele af det sovjetiske samfund, der ovenfor er beskrevet. Dels fordi det efterhånden blev klart, at militærmagt var helt utilstrækkelig til alene at sikre Sovjetunionen stormagtstatus.

Op gennem 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne blev det klart, at stadig flere dele af det internationale system udviklede sig i modstrid med Sovjetunionens forventninger og interesser. De forventninger man havde haft til »styrkeforholdet« – et begreb, der angiveligt skulle dække den samlede politiske styrke, der fulgte af militære, økonomiske og ideologiske ressourcer – viste sig ikke at holde stik. På alle områder og i alle regioner viste udviklingen sig langt mere kompleks, end hvad der kunne rummes i det traditionelle bipolar perspektiv.

Samtidig syntes de sovjetiske ledere imidlertid ikke selv at erkende, at styrkeforholdet i det internationale system ikke mere udviklede sig i overensstemmelse med de ideologiske forventninger. Hvad enten det skyldtes inkompetence, eller at ideologiens fortolkningsfilter skabte et forvrænget billede af virkeligheden, fortsatte de sovjetiske ledere med at optræde, som havde de en uafvendelig historisk udvikling i ryggen. På det mere konkrete plan kom den stigende irrelevans af den sovjetiske verdensopfattelse til udtryk ved, at en lang række aktører i det internationale system opførte sig på tværs af sovjetiske interesser og forventninger.

På alle områder synes den sovjetiske udenrigspolitik i begyndelsen af 1980'erne at have slået fejl. I Østeuropa markerede Solidaritetsbevægelsen i Polen begyndelsen på en periode, hvor den sovjetiske socialismemodell blev forkastet af stadig flere lande og bredere befolkningslag. Også den tredje verden udviklede sig helt anderledes end forudset i de sovjetiske teorier. En lang række regimer, der tidligere havde været sovjetiske allierede og på det verbale plan støttet en socialistisk udviklingsstrategi, brød nu med Sovjetunionen og socialismen til fordel for et samarbejde med Vesten og en markedsorienteret udviklingsstrategi. I Vesteuropa havde den sovjetiske politik også helt utilsigtede effekter. De sovjetiske ledere havde troet, at en kraftig militær oprustning ville tvinge de vesteuropæiske befolkninger og regeringer til »realistisk« at tage hensyn til sovjetiske interesser. Begivenhedsforløbet omkring stationeringen af de sovjetiske SS-20 mellem-

distanceraketter viste, at Sovjetunionens politik var direkte modproduktiv. I stedet for at skræmme Vesteuropa til lydørhed over for sovjetiske interesser, medførte den sovjetiske politik, at Vesteuropa iværksatte udstationeringen af nye mellemdistanceraketter, og at hele affæren i øvrigt medførte en markering af sammenholdet inden for NATO-alliancen.

Endelig viste valget af Ronald Reagan til USA's præsident i 1980, at også i forholdet til den anden supermagt byggede sovjetisk politik på et fejlagtigt grundlag. Forventningen havde her været, at den strategisk nukleare ligevægt og den militære paritet inden for de fleste andre områder ville tvinge de amerikanske politikere til at tænke i »realistiske« baner, det vil sige tage hensyn til sovjetiske interesser. Tværtimod disse forventninger iværksatte den nye amerikanske administration et voldsomt oprustningsprogram.

Den fejlslagne sovjetiske udenrigspolitik havde to politiske konsekvenser. For det første er der ingen tvivl om, at dele af den gamle udenrigspolitiske elite gennemgik en læreproces i takt med, at den ene udenrigspolitiske bastion efter den anden brød sammen. For det andet betød tilbageslagene selvsagt også, at de grupper, der havde været de stærkeste fortalere for den traditionelle udenrigspolitik, var sårbare i den interne politiske arvefølgekamp mellem forskellige fløje i partiet, der udspillede sig mellem Brezhnevs død og Gorbatsjovs magtovertagelse i marts 1985. Og de betød, at Gorbatsjov havde et virkningsfuldt våben i hænderne, da han gradvist tog fat på at ændre udenrigspolitikken.

Det kan således siges, at det var de strukturelle ændringer i det internationale system, der gradvis gjorde den sovjetiske verdensanskuelse og politik modproduktiv. Samtidig var det de andre stater på den internationale scene, der optrådte som de politiske aktører, der formidlede denne modsætning mellem mål og midler over i konkrete politiske konflikter.

Endelig kan der imidlertid også peges på to konkrete begivenheder, der kom til at tjene som den direkte anledning til, at den nye politiske tænkning fra at have været en teoretisk mulighed formuleret af isolerede akademikere gradvis blev til en politisk realitet. For det første blev det sovjetiske engagement i Afghanistan et eklatant lærestykke i de fejlagtige forudsætninger bag den hidtidige udenrigspolitik generelt og over for tredjeverdenslande specielt. De materielle, menneskelige og politiske omkostninger ved en stadig mere åbenlyst meningsløs krig blev efterhånden så omfattende, at der måtte findes en vej ud. Men at trække sig tilbage og overlade et nominelt socialistisk orienteret styre til en mere eller mindre uvis skæbne havde ikke kun politiske konsekvenser. Det betød også et ideologisk brud med den forestilling, at historien befandt sig i en stadig fremadskridende udvikling frem mod socialismen, og at det ikke kunne accepteres, at et socialistisk system vendte »tilbage« til en anden styreform. Den anden begivenhed, der virkede som katalysator for den nye politiske tænkning, var katastrofen på atomkraftværket Tjernobyl i april 1986 (Magnusson og Nørgaard, 1986). I katastrofens første fase havde den sovjetiske ledelse reageret på sædvanlig vis og afvist enhver åbenhed og internationalt samarbejde. De politiske omkostninger ved denne holdning såvel internt som i forhold til udlandet blev imidlertid snart uacceptabelt store. Gorbatsjov kunne herefter benytte katastrofen til at få afprøvet – og stad-

fæstet – den åbenhed og pragmatisme i forholdet til udlandet, der skulle blive centrale elementer af den nye udenrigspolitiske tænkning.

Argumentationen i det foregående afsnit er sammenfattet i tabel 1.

Tabel 1. Faktorer bag den nye udenrigspolitiske tænkning

	Internationalt system	Internt system
Strukturelle faktorer	Ændring i »styrkeforholdet« Interpendens	Krisen i det »stalinistiske planlægnings- og forvaltningssystem
Betingende (politiske) faktorer	Reagan-administrationen. Udviklingen i Tredje Verden	Perestrojkaens sociale basis. En ny udenrigspolitisk elite
Udløsende begivenheder	Afghanistan Tjernobyl	Brezhnevs død

Konklusion: Er den nye sovjetiske udenrigspolitik reversibel?

Som det indledningsvis blev beskrevet, er det centrale spørgsmål i dag ikke, om Gorbatsjov er seriøs i sin udenrigspolitik. Initiativerne er i dag så mangfoldige og kommer i så uforudsigelig en orden, at det ville være absurd at forestille sig, at de var udtryk for en skjult »master-plan« med det mål at vildlede og splitte de vestlige lande. Problemet er derimod, om principperne bag den nye udenrigspolitiske tænkning og den heraf følgende udenrigspolitik er »holdbar«. Det vil sige, er de et produkt af så stærke faktorer i Sovjetunionen og i det internationale system, at de vil fortsætte, uanset hvilken leder der står i spidsen for Sovjetunionens udenrigspolitik? Og hvad vil konsekvenserne være for sovjetisk udenrigspolitik, hvis Gorbatsjovs interne reformpolitik mislykkes?

Det er ikke muligt at give noget entydigt svar på disse spørgsmål. Som det er beskrevet i det foregående afsnit, er den nye politiske tænkning resultatet af strukturelle faktorer såvel internt i Sovjetunionen som i det internationale system båret frem af ressourcestærke politiske kræfter. På lang sigt kan ingen sovjetisk ledelse ignorere disse forhold, men er tvunget til at tilpasse sovjetisk udenrigspolitik til de ændrede styrkeforhold i verdenspolitikken. På kort sigt hænger holdbarheden derimod tæt sammen med resultatet af Gorbatsjovs interne reformprogram. Mislykkes perestrojka'en, og lykkes det ikke Gorbatsjov at komme igennem med specielt de økonomiske reformer, står flere muligheder åbne.

For det første vil en yderligere skærpelse af den økonomiske og sociale krise knyttet sammen med stigende national uro let kunne føre til en tilbagevenden til en mere autoritær styreform. Om Gorbatsjov afsættes som leder er i den forbindelse ikke afgørende. Derimod vil en sådan udvikling utvivlsomt medføre en øget militarisering af det sovjetiske samfund, fordi militæret i en sådan krisesituation vil være den eneste politiske og organisatoriske kraft, der har magt og autoritet til at holde sammen på et samfund i social og national opløsning. Det er en udvik-

ling, vi tidligere har set i specielt Polen, men også i Rumænien og Jugoslavien. I udenrigspolitisk henseende vil en sådan udvikling sandsynligvis resultere i en mere konservativ linje. Dels hører militæret til de politiske kræfter i det sovjetiske samfund, der har været mest skeptiske over for Gorbatsjovs udenrigspolitik. Dels vil mobilisering mod en ydre trussel være den letteste – og måske eneste – mulighed, en konservativ ledelse vil have for at skabe politisk samling på tværs af nationale og sociale skel.

En anden realistisk mulighed er, at det Sovjetunionen, vi kender i dag, opløses. En sådan opløsning behøver ikke at tage form af et dramatisk sammenbrud, hvor nogle eller alle unionsrepublikker forlader unionen. En mere sandsynlig udvikling i dette perspektiv vil være, at centralmagten i Moskva gradvist taber den økonomiske og politiske kontrol med republikkerne. Det vil være en udvikling, der svarer til det, vi i øjeblikket oplever i Østeuropa. Sovjetunionen vil derigennem udvikle sig hen imod en løs konføderation af relativt uafhængige stater, der økonomisk og politisk vil orientere sig mod forskellige dele af den sovjetisk periferi. I dette scenarium vil Sovjetunionen (eller Rusland) næppe have ressourcer til og mulighed for at bevare sin status som supermagt med global indflydelse. I stedet vil der opstå en regional magt, der begrænser sin udenrigspolitik til Europa og de dele af Asien, der grænser op til Sovjetunionen. Hvad indholdet af en sådan »russisk« regional udenrigspolitik vil være, er helt uforudsigeligt.

På kort og mellemlang sigt synes den vigtigste betingelse for fastholdelse af principperne i den nye udenrigspolitiske tænkning under ændrede indenrigspolitiske betingelser at være, at den i så høj grad som muligt institutionaliseres. Internt i Sovjetunionen vil det være afgørende, om bredere politiske kræfter får adgang til at påvirke den udenrigspolitiske beslutningsproces. Gorbatsjov har allerede gennemført en række organisatoriske ændringer, der har haft til hensigt at styrke tilhængerne af den nye udenrigspolitik. I et videre perspektiv er det imidlertid vigtigt, at Folkekongressen kommer til at spille en udenrigspolitisk rolle. Både fordi det kan skabe en bredere forståelse for udenrigspolitiske spørgsmål i den sovjetiske befolkning, og fordi det kan give Gorbatsjovs tilhængere en konstitutionel platform. Folkekongressen – og Den øverste Sovjet – vil i dette perspektiv kunne komme til at få den samme udenrigspolitiske funktion som de vesteuropæiske parlamenter. Her har nye udenrigspolitiske holdninger i befolkningerne kunnet kanaliseres gennem parlamenterne og der formuleres som et alternativ til den traditionelle elitedominerede politik. Der er da også allerede igangsat bestræbelser på at styrke Folkekongressens udenrigspolitiske rolle (Schevardnadze, 1989). En sådan styrkelse vil også kunne nedbryde befolkningens apati og afmagt over for udenrigspolitikken og dermed sikre Gorbatsjovs udenrigspolitiske linje en bredere politisk basis.

Den nye politiske tænkning kan imidlertid også institutionaliseres gennem indgåelse af internationale aftaler. Sådanne aftaler vil i et eller andet omfang binde enhver fremtidig sovjetisk regering, samtidig med at en afvisning af Gorbatsjovs initiativer ikke kan undgå at svække ham i konflikten med konservative modstandere. I det perspektiv er det op til de vestlige nationer at have mod til at udnytte de muligheder, der ligger i de sovjetiske initiativer.

Litteratur

- Dalbury, John (1989). »Soviet President Gorbachev Discloses Kremlin's Spending on Defense is almost Four Times more than Previously Acknowledged«, *Associated Press*, 30. maj.
- Dallin, Alexander (1981). »The Domestic Sources of Soviet Foreign Policy« i S. Bialer (ed.), *The Domestic Context of Soviet Foreign Policy*, Westview Press.
- De Europæiske Fællesskaber i dag (1988). »Tæser fra Institutet for Verdensøkonomi og internationale forhold«, *MEMO*, 12, pp. 5-18.
- Fukuyama, F. (1987). »Patterns of Soviet Third World Politics«, *Problems of Communism*, vol. 36, no. 5, pp. 1-14.
- Gorbatjov, M. (1987a). *Perestrojka*, London: Collins.
- Gorbatjov, M. (1987b). »Oktoberrevolutionen og perestrojkaen«, *Pravda*, 3. november.
- Gorbatjov, M. (1988a). »Den revolutionære perestrojka behøver en fornyelsens ideologi«, *Pravda*, 19. februar.
- Gorbatjov, M. (1988b). »Tale af Mikhail Gorbatjov på FN's generalforsamling«, *Pravda*, 8. december.
- Gorbachev, M. (1989). »Mikhail Gorbachev's Visit to Finland: Talk with Finnish and Soviet Journalists«, *Summary of World Broadcasts*, 30. oktober.
- Hassner, Pierre (1988). »Gorbatjov and the West«, *The Washington Quarterly*, vol. 11, no. 4, autumn, pp. 95-103.
- Hewet, Ed. A. (1988). »The Foreign Economic Factor in Perestrojka«, *The Harriman Institute Foreign*, vol. 1, no. 8, August.
- Laquer, Walter (1988). »Glasnost Abroad«, *The Washington Quarterly*, vol. 11, no. 4, autumn, pp. 75-83.
- Legvold, Robert (1989). »The Revolution in Soviet Foreign Policy«, *Foreign Affairs*, vol. 68, no. 1, pp. 82-98.
- Lenin, V.I. (1970). *Imperialism. The Highest Stage of Capitalism*, selected works, Moskva: Progress, bd. 1.
- Luck, Edward E. and Toby Trister Gati (1988). »Gorbatjov, the United Nations and U.S. Policy«, *The Washington Quarterly*, vol. 11, no. 4, pp. 19-35.
- Lynch, Allen (1989). *Gorbachev's International Outlook: Intellectual Origins and Political Consequences*, New York: Institute for East-West Security Studies.
- Magnusson, Märta-Lisa og Ole Nørgaard (1986). *Dagbog fra Tjernobyf*, København: Cornet.
- Malcolm, Neil (1988). *Soviet Perspectives on Western Europe*, London: Routledge.
- Mel'vil', A. Jn. og A.I. Nikitin (1989). »Sovjetiske eksperter om verdenspolitikken«, *SSH4*, 6, pp. 3-17.
- Meyer, Stephen M. (1988). »The Sources and Prospects of Gorbachev's New Political Thinking on Security«, *International Security*, vol. 13, no. 2.
- Nørgaard, Ole (1988). »Gorbatjovs politiske reformstrategi«, *Politica*, vol. 20, no. 1, pp. 10-26.
- Nørgaard, Ole (1989). *Gorbatjov og Vesteuropa*, København: SNU.
- Nørgaard, Ole (1990). »New Political Thinking East & West: A Comparative Perspective« i V. Harle and J. Iyonen (ed.), *Gorbachev and Europe*, London: Pinter Publications.
- Pravda* (1987). »Om Warszawa-pagt staternes militærdoktrin«, 30. maj.
- Sestanovich, Stephen (1988). »Gorbachev's Foreign Policy: A Diplomacy of Decline«, *Problems of Communism*, Jan.-Feb., pp. 1-15.
- Shevardnadze, E. (1989). »Report on 23rd October on Soviet Foreign Policy«, *Summary of World Broadcasts*, 25. oktober.
- Snyder, Jack (1987/88). »The Gorbachev Revolution: A Warning of Soviet Expansionism«, *International Security*, vol. 12, no. 3.
- Sonnarfelt, Helmuth and William G. Hyland (1986). »Soviet Perspectives on Security«, i Laird and Hoffmann (eds.), *Soviet Foreign Policy in a Changing World*, New York: Aldine.
- Zaslavskaja, T. (1988). »Om strategien ved en social styring af perestrojkaen«, *Inogo ne dano*, Moskva: Progress.